

Magdalena Wawoczny

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8504-8358>

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

KIERUNKI ROZWOJU TURYSTYKI W CZASIE KRYZYSU. STUDIUM PRZYPADKU INWAZJI ROSJI NA UKRAINE

Streszczenie (abstrakt): Wybuch wojny w Ukrainie wywołany inwazją Rosji miał katastrofalny wpływ zarówno na życie codzienne mieszkańców, jak również na kondycję gospodarki. Według Banku Światowego konflikt zahamował ożywienie gospodarcze Ukrainy po pandemii Covid-19. Wojna przyczyniła się do zastopowania rozwoju wielu gałęzi przemysłu, w tym także branży turystycznej, której łączne przychody z turystyki w 2020 roku wyniosły ponad 374 mln dolarów. W wyniku działań wojennych niszczone są nie tylko obiekty użyteczności publicznej, ale także atrakcje turystyczne kraju. Pomimo trwającego konfliktu wielu touroperatorów oferuje turystom nie tylko wycieczki do miejsc względnie uznawanych za bezpieczne, np. do Lwowa, ale także wyjazdy do miejsc zbrodni wojennych (turystyka wojenna). Celem artykułu jest ocena możliwości rozwoju turystyki w Ukrainie w okresie kryzysu i tuż po jego potencjalnym zakończeniu. Cel ten osiągnięto poprzez przegląd literatury i analizę opublikowanych danych wtórnych

Słowa kluczowe: turystyka wojenna, konflikt rosyjsko-ukraiński, kryzys w turystyce

DIRECTIONS OF TOURISM DEVELOPMENT DURING THE CRISIS. A CASE STUDY OF THE RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE

Abstract: The outbreak of war in Ukraine, caused by the invasion of Russia, had a catastrophic impact on both the everyday life of the inhabitants and the conditions of the economy. According to the World Bank, the conflict has inhibited economic recovery from the Covid-19 pandemic. The war contributed to the inhibition of the development of many industries, including the tourism industry, whose total revenues from tourism in 2020 amounted to over USD 374 million. As a result of military operations, not only everyday utility facilities are destroyed, but also the country's tourist attractions. Despite the ongoing conflict, many tour operators offer tourists not only trips to places considered safe, e.g., Lviv, but also trips to crime scenes (war tourism). The aim of the article is to assess the possibilities of tourism development in Ukraine during the crisis and just after its potential end. The goal was achieved through a literature review and analysis of published secondary data.

Keywords: war tourism, Russian-Ukrainian conflict, tourism crisis

Wstęp

Od 24 lutego 2022 roku Ukraina zmaga się z atakami zbrojnymi ze strony Federacji Rosyjskiej. Skutki działań wojennych dla Ukrainy są powszechnie znane. Oprócz niewyobrażalnego cierpienia cywilów, załamaniu uległa także ukraińska gospodarka. Jedną z branż, które jak mogłoby się wydawać zostały całkowicie wygaszone przez wojnę, jest branża

turystyczna. Na przestrzeni ostatnich dekad ukraińska turystyka notowała tendencje wzrostowe aż do momentu wybuchu pandemii Covid-19 – kryzysu, który swoim zasięgiem i skalą dotknął każdą destynację turystyczną. W przeciwieństwie do pozostałych krajów, Ukraina nie zdołała ożywić swojej turystyki po stopniowym wygaszaniu pandemii. Rosnące nastroje wojenne i eskalacja konfliktu pogłębiły trwający kryzys. W tym przypadku nie tylko wstrzymany został ruch turystyczny, ale na skutek różnego rodzaju działań wojennych zniszczeniu ulegają walory turystyczne Ukrainy, w tym walory kulturowe i przyrodnicze. Prawdą jest, że turystyka to branża szczególnie wrażliwa na występowanie wszelkiego rodzaju kryzysów, które zagrażają bezpieczeństwu turystów, lecz zwykle, gdy konflikt wygasa, odpowiednie podmioty starają się ożywić ruch turystyczny. Dzieje się tak nie tylko ze względu na możliwość uzyskania wysokich wpływów finansowych, ale w przypadku Ukrainy także po to, by utrzymać w świecie zainteresowanie sytuacją polityczną kraju.

Celem artykułu jest ocena możliwości rozwoju turystyki w Ukrainie w czasie kryzysu i tuż po jego potencjalnym zakończeniu. W momencie pisania artykułu wojna w Ukrainie nadal trwa i niemożliwe jest spekulowanie na temat daty jej zakończenia. Mimo to w literaturze i zasobach internetowych pojawiają się publikacje dotyczące turystyki w Ukrainie. Należy zaliczyć do nich raporty lub plany publikowane przez urzędy statystyczne, artykuły naukowe oraz artykuły publikowane w Internecie, dotyczące zjawiska turystyki wojennej w Ukrainie. Jeśli chodzi o turystykę wojenną, pojęcie to nie jest nowe i nie zostało wykreowane na skutek wojny w Ukrainie, lecz znacznie wcześniej. W związku z tym istnieje szereg publikacji naukowych opisujących ten rodzaj turystyki. W celu przedstawienia tego zjawiska niezbędne było dokonanie kwerendy źródłowej w Internecie oraz analiza literatury przedmiotu.

Ukraina jako destynacja turystyczna

Ukraina bez wątpienia jest krajem atrakcyjnym turystycznie, posiadającym wiele walorów kulturowych i przyrodniczych. Odwiedzający, w zależności od wyboru miejsca, mogą uprawiać w tym kraju każdy rodzaj turystyki. W Ukrainie znajduje się wiele bogatych w zabytki miast, państwo to posiada dostęp do Morza Czarnego, a część jego terytorium zajmują Karpaty, co umożliwia turystom nie tylko bierny wypoczynek na plaży (charakterystyczny dla tzw. turystyki „3S” (ang. *sun, sea, sand* – słońce, morze, plaża), ale także podejmowanie aktywności związanych z turystyką górską, sportową czy kwalifikowaną¹.

Ukraina charakteryzuje się złożami wód mineralnych w regionie karpackim, dzięki którym powstały liczne uzdrowiska. Co więcej cechuje się ona atrakcyjnymi warunkami bioklimatycznymi, do których zalicza się wyżynne i górskie ukształtowanie terenu, które z kolei czynią ten teren atrakcyjnym turystycznie i zachęcającym do wypoczynku, lecznic-

¹ Turystyka kwalifikowana jest „czasową, dobrowolną, wymagającą przygotowania kondycyjnego i zawodowo-turystycznego, częstą zmianą miejsca w przestrzeni, połączoną ze zmianą codziennego trybu życia, zaspokojeniem potrzeb ruchu i wysiłku fizycznego, osobistego kontaktu z innym środowiskiem społecznym, przyrodniczym i kulturowym oraz potrzeb informacyjno-poznawczych”. Zob. W. Gaworecki, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 32.

stwa uzdrowiskowego, jak również do podejmowania turystyki narciarskiej oraz pieszej. Ukraina charakteryzuje się także wielością chronionych obszarów, w obrębie których znajdują się rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe i narodowe, które sprzyjają rozwojowi turystyki ekologicznej. Nie można zapominać o licznych obiektach zabytkowych, zaliczanych do dziedzictwa architektonicznego, kulturowego i historycznego, które w połączeniu z tradycjami etnograficznymi przyciągają turystów realizujących podróże sentymentalne oraz te związane z turystyką kulturową².

Należy podkreślić, że znaczna część opisanych powyżej walorów znajduje się w zachodniej części kraju. Według analiz, istnieją dysproporcje w rozwoju turystyki w zależności od regionu. Dowiedziono, że istnieje nierównomierność pomiędzy turystyką w zachodniej a centralno-wschodniej Ukrainie, w kontekście częstotliwości podróży, ich jakości oraz wielkości ruchu turystycznego³. Jednym z powodów, oprócz trwającego obecnie konfliktu, była aneksja Krymu przez Rosję w 2014 roku. Należy zaznaczyć, że Półwysep Krymski stanowił ważny punkt na turystycznej mapie Ukrainy. Obszar ten był popularnym celem podróży turystycznych Ukraińców, ale także zagranicznych gości, ze względu na potencjał przyrodniczo-klimatyczny. Co istotne, 55% wszystkich miejscowości, którym nadano status kurortu, mieściło się właśnie na Krymie⁴.

Ukraina, „posiadająca wszelkie warunki do prawidłowego rozwoju gospodarki poprzez turystykę, pozostaje daleko w tyle za wiodącymi krajami świata pod względem rozwoju infrastruktury i zakresu wysokiej jakości usług turystycznych”⁵, co pośrednio może wpływać na fakt, że kraj ten „nie jest kierunkiem tradycyjnie rozważanym przez turystów; panuje powszechne przekonanie, że brakuje w nim unikalnych lub specyficznych obiektów kulturowych, duchowych, etnograficznych, atrakcji krajobrazowych czy środowiskowych, których nie można pominąć w podróży”⁶. W kontekście turystyki globalnej, wyprawy do Ukrainy zalicza się do tych niszowych, choć popularnych w określonych środowiskach. Jednak dla znacznej części społeczeństw, w tym nawet dla sąsiadujących Polaków, kierunek ten może uchodzić za egzotyczny, co wyraża się w postrzeganiu Ukrainy jako kraju biednego, komunistycznego, odmiennego kulturowo i taniego⁷.

² A. Jugasiewicz (red.), *Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej*, Instytut Turystyki w Warszawie, Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franko we Lwowie, Uniwersytet Turystyki, Gospodarki i Prawa w Kijowie, Warszawa 2005, s. 39-40.

³ M. Rutyns'kyj, W. Pantylej, *Obszary problemowe w turystyce Ukrainy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B” 2009, vol. LXIV (2).

⁴ Ł. Quirini-Popławki, *Zabytki włoskiej architektury i budownictwa jako przedmiot zainteresowania turystycznego na terenie autonomicznej Republiki Krymu (Ukraina) – Zarys problematyki*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Branża hotelarska i uzdrowiskowa w świetle badań naukowych i praktyki”, Zbiór artykułów recenzowanych, Karwina 2014.

⁵ G.O. Gorina, *The potential for industrial tourism development in Ukraine: Kryvyi Rih case study*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście” 2022, nr 7(35).

⁶ O. Borysova, T. Huzik, L. Fylypovych, *Ukraine as a Religious Destination*, „Occasional Papers on Religion in Eastern Europe” 2020, vol. 40, s. 78.

⁷ M. Cobel-Tokarska, *„Strasznie i pięknie”. Ukraińskie podróże młodych Polaków*, [w:] *Sąsiedztwa III RP. Ukraina – zagadnienia społeczne*, (red.) M. Dębicki, J. Makaro, Wydawnictwo Gajt, Wrocław 2015, s. 201.

Turystyka w Ukrainie do czasu inwazji Rosji w 2022 r.

Ukraina od 1995 roku aż do 2014 roku utrzymywała tendencje wzrostowe, jeśli chodzi o liczbę odwiedzających ją turystów, osiągając szczytowy wynik w 2008 roku (ponad 25 mln turystów). W roku 2014 na skutek aneksji Krymu przez Federację Rosyjską liczba odwiedzających spadła o połowę w porównaniu do roku 2013, w którym wielkość ruchu turystycznego w Ukrainie wynosiła 25 mln. Od tego czasu, aż do wybuchu pandemii Covid-19 w 2020 roku, ruch ten ustabilizował się na poziomie 15 mln turystów corocznie. Wielkość ruchu turystycznego na przestrzeni lat przekłada się proporcjonalnie na przychody uzyskane z turystyki. W 1995 roku wpływy te uplasowały się na poziomie 191 mln dolarów, stanowiąc wówczas 0,40 % PKB. 28 lat później, w 2019 roku, dochody wynosiły już 2,6 mld dolarów, a PKB wyniósł 1,7%⁸. Okres od 2020 do 2022 roku to dla większości krajów czas ożywiania gospodarki, w tym sektora turystycznego, po szkodach wywołanych przez pandemię. Wielu z nich udało się osiągnąć wyniki sprzed kryzysu zdrowotnego, co nie było dane Ukrainie. 24 lutego 2022 roku kraj ten został zaatakowany przez Rosję, która zapoczątkowała (trwającą do dziś⁹) wojnę rosyjsko-ukraińską. Ukraina, będąca wówczas w procesie przywracania ruchu turystycznego sprzed pandemii, stanęła przed kolejnym kryzysem, tym razem militarnym.

Możliwości rozwoju turystyki w Ukrainie w czasie kryzysu wojennego

Według raportu Polskiego Instytutu Ekonomicznego, dotyczącego gospodarki Ukrainy po roku od ataku Rosji, na skutek wojny PKB Ukrainy zmniejszył się o 30%. „Na problemy wynikające z utraty części terytorium, zniszczeń, przerw w dostawach prądu, wyjazdu pracowników, blokady szlaków handlowych czy uszkodzenia aktywów przedsiębiorstw, nałożyły się konsekwencje gospodarcze takie jak inflacja, spadek konsumpcji i pogorszenie nastrojów przedsiębiorstw. Sytuacja ta spowodowała głęboki kryzys gospodarczy w końcu 2022 roku. Na początku 2023 r. pojawiły się sygnały odbicia, jednak jest ono realizowane w warunkach zmniejszonego o prawie 1/3 potencjału w porównaniu z sytuacją sprzed wojny. Powrót gospodarki Ukrainy na przedwojenne tory rozwoju zajmie wiele lat”¹⁰. W strategii powojennego rozwoju państwa kluczowe może okazać się stopniowe ożywianie branży turystycznej.

Turystyka w skali globalnej często traktowana jest jako sektor priorytetowy, z uwagi na korzyści jakie wnosi do gospodarki. Pełni ona funkcje makroekonomiczne i stymuluje rozwój społeczno-gospodarczy obszarów i ich gospodarek poprzez zwiększanie wpływów dewizowych uzyskiwanych z obsługi turystów, stymulowanie rozwoju infrastruktury i przedsiębiorczości, tworzenie nowych miejsc pracy i zwiększanie dochodów lokalnej ludności i firm obsługujących ruch turystyczny czy kształtowanie dochodów budżetowych

⁸ Tourism in Ukraine, <https://www.worlddata.info/europe/ukraine/tourism.php> [dostęp: 15.10.2023].

⁹ Stan na 30.11.2023 roku.

¹⁰ D. Kopiński, J. Markiewicz, K. Sierocińska, J. Strzelecki, *Gospodarka wojenna: Ukraina po roku od rosyjskiej inwazji*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2023, s. 5.

lokalnych samorządów¹¹. Jednakże, aby turystyka mogła być odbudowywana, oprócz zachęcenia turystów do odwiedzin poprzez przedstawienie oferty produktów turystycznych, należy zapewnić im także odpowiedni poziom bezpieczeństwa, co jest szczególnie trudne w warunkach wojennych. Niebezpieczeństwo traktuje się jako destymulantę ruchu turystycznego, a „systematyczne, regularnie powtarzające się w dłuższym czasie akty terroru nieuchronnie prowadzą do <uśmiercenia> turystyki na danym obszarze”¹². Dodatkową trudnością w przywracaniu turystyki, tworzeniu nowych ofert i ich promowaniu może okazać się fakt, iż wiele z atrakcji przestało istnieć na skutek zniszczeń.

W czasie trwania konfliktu odpowiednie podmioty pracują nad planami promocji turystyki. Choć ukraiński rząd oficjalnie odradza podróże do Ukrainy i nie zachęca do podejmowania ryzyka (mimo iż w niektórych regionach jest ono niskie)¹³, to można stwierdzić, że turystyka w Ukrainie istnieje mimo wojny.

Przede wszystkim należy wspomnieć o turystyce krajowej Ukraińców, którzy podróżują w niektórych regionach swojego kraju, np. w obszarze zachodnich Karpat, gdzie według danych wielkość ruchu turystycznego utrzymuje się na poziomie sprzed wojny. Podróżujący to głównie kobiety z dziećmi, osoby pracujące potrzebujące wypoczynku, a także wojskowi na przepustkach, którzy czas wolny spędzają z rodzinami poza miejscem zamieszkania¹⁴.

Większość działań wojennych prowadzonych jest w południowo-wschodniej części kraju, a zachód w opinii publicznej uchodzi za strefę bezpieczniejszą. Znajdujący się na zachodzie Lwów przed wojną był jednym z najchętniej odwiedzanych miast Ukrainy. Okazuje się, że obecnie Lwów i jego wojenna atmosfera przyciągają zagranicznych turystów, którzy pragną doświadczać nietypowych wrażeń poprzez kontakt z miejscem naznaczonym ryzykiem ataku. Ofertę wycieczek do „wojennego” Lwowa oferuje coraz więcej biur podróży, głównie tych we wschodniej Polsce. Wyjazdy te nie są zaliczane do ofert turystyki masowej, lecz chętnych nie brakuje. Motywy podejmowania wyjazdu są takie jak przed wojną, m.in. poznanie obcej historii i kultury, zwiedzanie zabytków, próbowanie lokalnych specjałów, ale wartość dodaną stanowi adrenalina wywoływana przez konflikt.

¹¹ A. Semmerling, *Udział turystyki zagranicznej w rozwoju gospodarczym wybranych krajów Europy Wschodniej*, „Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja” 2017, nr 19(1), s. 9.

¹² A. Stasiak, *Bezpieczeństwo-niebezpieczeństwo w turystyce (kilka refleksji wprowadzających w zagadnienie)*, [w:] *Między swobodą a zakazem, czyli o bezpiecznym korzystaniu z przestrzeni turystycznej*, (red.) A. Stasiak, J. Śledzińska, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2017, s. 15.

¹³ Ożywienie branży turystycznej kluczowe dla powojennej odbudowy Ukrainy, <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-ozywienie-branzy-turystycznej-kluczowe-dla-powojennej-odbudo,nId,6541978> [dostęp: 09.10.2023].

¹⁴ Turystyka w Ukrainie istnieje mimo wojny. "Jedna czwarta obiektów turystycznych zniszczona lub pod okupacją", <https://portalobronny.se.pl/aktualnosci/turystyka-w-ukrainie-istnieje-mimo-wojny-jedna-czwarta-magnesow-turystycznych-zniszczona-lub-pod-okupacja-aa-5teE-SbWJ-sYcr.html> [dostęp: 9.10.2023].

Na odbierane bodźce wpływa również stan miasta, np. stacjonujące patrole wojska, ukryte zabytki czy kierunkowskazy informujące o schronach¹⁵.

Nieco bardziej kontrowersyjnym zjawiskiem jest turystyka wojenna, która ma miejsce w czasie trwania wojny w Ukrainie. Turystykę wojenną rozumie się jako „odwiedzanie terenów, na których toczą się działania wojenne”¹⁶ lub „dobrowolne podróże do rejonów (stref) objętych aktywnymi konfliktami wojennymi”¹⁷. W kontekście Ukrainy warto przytoczyć także definicję tzw. „mrocznej turystyki”, która oznacza „podróże do miejsc katastrof, masowej śmierci, ludobójstwa i morderstw”¹⁸, gdyż dotychczas jednym z chętniej odwiedzanych miejsc w Ukrainie był Czarnobyl. Popularnymi kierunkami stały się zatem takie miejscowości jak Bucza, Hostomel czy Irpień, w obrębie których celem turystów jest zobaczenie zniszczonych miejsc na skutek zbrodni wojennych. Mimo iż takie wyprawy należą do niszowych, coraz chętniej organizowane są przez biura podróży. Odwiedzający za kwotę 250 euro mogą skorzystać z usług przewodników, którzy w teorii gwarantują zwiedzanie bezpieczną trasą¹⁹. Poszczególni odwiedzający nastawieni są na doświadczenie wybuchów, rozmowy z miejscową ludnością, dokumentowanie śladów zbrodni i dzielenie się zdjęciami w mediach społecznościowych.

Oprócz wyjazdów „tam i z powrotem” do miejsc zbrodni, warto wspomnieć także o podróżach zwanych „drogą życia”. Wycieczki te organizowane są przez tzw. fixerów, czyli osoby pracujące dla reporterów, wykorzystujące swoją wiedzę i doświadczenie w celu oferowania turystom przejazdów trasami do konkretnych miejsc. Drogi, przez które przebiegają trasy, są narażone na częsty ostrzał, przez co taka wycieczka naznaczona jest wysokim poziomem adrenaliny i może zakończyć się śmiercią²⁰.

Kreatorzy w celu zachęty posługują się argumentami, podkreślającymi niepowtarzalność swoich ofert, jak np. „atakowane regiony zostaną odbudowane, rosyjskie tanki trafią na złom, jeśli chcecie poczuć wojnę, powinniście przyjechać teraz” czy „zobacz historię na własne oczy”²¹. Należy się jednak zastanowić nad aspektem moralnym uczestnictwa w tego typu wyjazdach. Podkreśla się, że poszczególni odwiedzający przyjeżdżają w celu

¹⁵ Turyści tęsknią za Lwowem. "Wojna w tle dodaje temu wszystkiemu adrenaliny", <https://turystyka.wp.pl/turysci-tesknia-za-lwowem-wojna-w-tle-dodaje-temu-wszystkiemu-adrenaliny-6867121697176192a> [dostęp: 09.10.2023].

¹⁶ A. Kowalczyk, *Turystyka historyczno-militarna*, [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej*, (red.) K. Buczkowska, A. Mikos von Rohrscheidt, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, Poznań 2008, s. 44.

¹⁷ G. Mahrouse, *War-zone Tourism: Thinking Beyond Voyeurism and Danger*, „Acme: An International Journal For Critical Geographies” 2016, nr 15(2), s. 331.

¹⁸ A. Komsta, *Problem dark tourism i jego możliwości w Polsce*, „Turystyka Kulturowa” 2013, nr 2, s. 46.

¹⁹ Na wycieczkę na Ukrainę nie brakuje chętnych. Rozkwit "wojennej turystyki", <https://dorzeczy.pl/opinie/411397/wojenna-turystyka-na-ukrainie-chetnych-nie-brakuje.html> [dostęp: 09.10.2023].

²⁰ W Ukrainie kwitnie turystyka wojenna. "To głupie, ale chętnych nie brakuje", <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/w-ukrainie-kwitnie-turystyka-wojenna-to-glupie-ale-chetnych-nie-brakuje/em52zpt> [dostęp: 09.10.2023].

²¹ „Poczuj wojnę z bliska”. Ukraińskie firmy kuszą turystów wycieczkami na front, <https://sukces.rp.pl/spoleczenstwo/art36280911-poczuj-wojne-z-bliska-ukrainskie-firmy-kusza-turystow-wycieczkami-na-front> [dostęp: 09.10.2023].

niesienia pomocy humanitarnej. Często jednak zdarza się, że skala tej pomocy jest niewielka, a głównym celem staje się doświadczanie i przebywanie w miejscu wojny.

Podsumowanie i wskazanie kierunków rozwoju turystyki w Ukrainie po wojnie

W czasie trwania wojny rosyjsko-ukraińskiej zauważalne są podróże krajowe, podejmowane przez mieszkańców Ukrainy, a także nieliczne organizowane podróże przez obcokrajowców. Należy zaliczyć ich do osób odważnych, o niskim stopniu awersji do ryzyka. Pomimo tego, że front wojenny przebiega w znacznym stopniu na wschodzie kraju, niewykluczone są nagłe ataki również na zachodzie, w tym we Lwowie – mieście uznawanym za względnie bezpieczne i odwiedzane przez gości zza granicy. Pod wpływem turystyki wojennej organizowane są także niebezpieczne wyprawy w miejsca zbrodni wojennych, masowych mordów na ludności cywilnej lub te przebiegające w strefie intensywnych ostrzałów. O ile po wojnie za pewne można uznać działania mające na celu promowanie ukraińskich miast i atrakcji turystycznych na zachodzie, jak również tych we wschodniej części kraju, o tyle oferty turystyki wojennej są raczej sposobem na symboliczne ożywienie ruchu turystycznego w czasie konfliktu i w okresie powojennym można przypuszczać, że nie będą kontynuowane. Gdyby jednak okazało się, że popyt na tego typu usługi nie zmniejsza się, to miejsca takie jak Bucza, Iprień czy Hostomel powinny być odwiedzane w sposób okazujący należyty szacunek ofiarom i mieszkańcom.

Podmioty odpowiedzialne za promocję i rozwój turystyki nie mają wątpliwości, że po zakończeniu wojny i wycofaniu się wojsk rosyjskich potencjał walorów turystycznych Ukrainy będzie odnawiany. W celu upamiętnienia ofiar i edukacji przyszłych pokoleń planuje się utworzenie tras pamięci w miejscach, w których doświadczono rosyjskich napaści, np. w obwodach charkowskim, czernihowskim czy kijowskim²².

Ukraina stoi przed wieloma wyzwaniem, a prognozy dotyczące przyszłości sektora turystyki są niepewne. Prognozuję się, że wpływy z turystyki w Ukrainie osiągną do 2026 roku 7,2 mld dolarów, co oznaczałoby wzrost o 1,3% z 5,6 mld dolarów odnotowanych w 2021 roku. Oznacza to niewielki spadek od 2001 roku, kiedy rynek zanotował spadek o 2,5%²³. Aby osiągnięcie celów było możliwe, przede wszystkim musiałby nastąpić szybki koniec wojny, na co interesariusze nie mają wpływu. Ze względu na liczne straty materialne, „bardzo istotną kwestią w kontekście napływu inwestycji będzie również mechanizm integracji Ukrainy z jednolitym rynkiem UE. [...] Perspektywy odbudowy gospodarczej są uzależnione także od tempa powrotu uchodźców. Sprawnie przeprowadzona odbudowa z zagwarantowaną pomocą finansową od państw wspierających Ukrainę będzie tworzyć miejsca pracy. Brak funduszy zewnętrznych, wobec znacznych zniszczeń wojennych

²² Turystyka w Ukrainie istnieje mimo wojny. "Jedna czwarta obiektów turystycznych zniszczona lub pod okupacją", <https://portalobronny.se.pl/aktualnosci/turystyka-w-ukrainie-istnieje-mimo-wojny-jedna-czwarta-magnesow-turystycznych-zniszczona-lub-pod-okupacja-aa-5teE-SbWJ-sYcr.html> [dostęp: 9.10.2023].

²³ Ukraine Tourism Industry Outlook 2022-2026, <https://www.reportlinker.com/clp/country/6226/726393> [dostęp: 16.10.2023].

i niedoboru ludzi w wieku produkcyjnym, będzie z kolei prowadzić do długotrwałej zapaści gospodarczej”²⁴.

W kontekście atrakcji turystycznych należy wziąć pod uwagę także konieczność dywersyfikacji proponowanych produktów turystycznych w celu zaspokojenia zmieniającego się pod wpływem trendów popytu i potrzeb turystycznych zarówno turystów krajowych, jak i zagranicznych, jak również wykorzystywanie istniejącego potencjału przemysłowego i dziedzictwa dla rozwoju²⁵.

Bibliografia

1. Borysova O., Huzik T., Fylypovych L., *Ukraine as a Religious Destination*, „Occasional Papers on Religion in Eastern Europe” 2020, vol. 40.
2. Cobel-Tokarska M., „*Strasznie i pięknie*”. *Ukraińskie podróże młodych Polaków* [w:] *Sąsiedztwa III RP. Ukraina – zagadnienia społeczne*, (red.) M. Dębicki, J. Makaro, Wydawnictwo Gajt, Wrocław 2015.
3. Gaworecki W., *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
4. Gorina G.O., *The potential of industrial tourism development in Ukraine: Kryvyi Rih case study*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście” 2022, nr 7(35).
5. Jugasiewicz A. (red.), *Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej*, Instytut Turystyki w Warszawie, Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franko we Lwowie, Uniwersytet Turystyki, Gospodarki i Prawa w Kijowie, Warszawa 2005.
6. Komsta A., *Problem dark tourism i jego możliwości w Polsce*, „Turystyka Kulturowa” 2013, nr 3.
7. Kopiński D., Markiewicz J., Sierocińska K., Strzelecki J., *Gospodarka wojenna: Ukraina po roku od rosyjskiej inwazji*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2023.
8. Kowalczyk A., *Turystyka historyczno-militarna* [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej*, (red.) K. Buczkowska, Mikos von Rohrscheidt Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, Poznań 2008.
9. Mahrouse G., *War-zone Tourism: Thinking Beyond Voyeurism and Danger*, „Acme: An International Journal For Critical Geographies” 2016, nr 15(2).
10. Na wycieczkę na Ukrainę nie brakuje chętnych. Rozkwit "wojennej turystyki", <https://dorzeczy.pl/opinie/411397/wojenna-turystyka-na-ukrainie-chetnych-nie-brakuje.html> [dostęp: 09.10.2023].
11. Ożywienie branży turystycznej kluczowe dla powojennej odbudowy Ukrainy, <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-ozywienie-branzy-turystycznej-kluczowe-dla-powojennej-odbudo,nId,6541978> [dostęp: 09.10.2023].
12. „Poczuj wojnę z bliska”. Ukraińskie firmy kuszą turystów wycieczkami na front, <https://sukces.rp.pl/spoleczenstwo/art36280911-poczuj-wojne-z-bliska-ukrainskie-firmy-kusza-turystow-wycieczkami-na-front> [dostęp: 09.10.2023].
13. Quirini-Popławki Ł., *Zabytki włoskiej architektury i budownictwa jako przedmiot zainteresowania turystycznego na terenie autonomicznej Republiki Krymu (Ukraina) – Zarys problematyki*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Branża hotelarska i uzdrowiskowa w świetle badań naukowych i praktyki”, Zbiór artykułów recenzowanych, Karwina 2014.
14. Rutyn'skyj M., Pantylej W., *Obszary problemowe w turystyce Ukrainy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B” 2009, vol. LXIV (2).

²⁴ D. Kopiński, J. Markiewicz, K. Sierocińska, J. Strzelecki, *Gospodarka wojenna...*, *op. cit.*, s. 38.

²⁵ G.O. Gorina, *The potential...*, *op. cit.*, s. 29.

15. Semmerling A., *Udział turystyki zagranicznej w rozwoju gospodarczym wybranych krajów Europy Wschodniej*, „Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja” 2017, nr 19(1).
16. Stasiak A., *Bezpieczeństwo-niebezpieczeństwo w turystyce (kilka refleksji wprowadzających w zagadnienie)*, [w:] *Między swobodą a zakazem, czyli o bezpiecznym korzystaniu z przestrzeni turystycznej*, (red.) A. Stasiak, J. Śledzińska, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2017.
17. Tourism in Ukraine, <https://www.worlddata.info/europe/ukraine/tourism.php> [dostęp: 15.10.2023].
18. Turystyka w Ukrainie istnieje mimo wojny. "Jedna czwarta obiektów turystycznych zniszczona lub pod okupacją", <https://portalobronny.se.pl/aktualnosci/turystyka-w-ukrainie-istnieje-mimo-wojny-jedna-czwarta-magnesow-turystycznych-zniszczona-lub-pod-okupacja-aa-5teE-SbWJ-sYcr.html> [dostęp: 09.10.2023].
19. Turyści tęsknią za Lwowem. "Wojna w tle dodaje temu wszystkiemu adrenaliny", <https://turystyka.wp.pl/turysci-tesknia-za-lwowem-wojna-w-tle-dodaje-temu-wszystkiemu-adrenaliny-6867121697176192a> [dostęp: 09.10.2023].
20. Ukraine Tourism Industry Outlook 2022 – 2026, <https://www.reportlinker.com/clp/country/6226/726393> [dostęp: 16.10.2023].
21. W Ukrainie kwitnie turystyka wojenna. "To głupie, ale chętnych nie brakuje", <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/w-ukrainie-kwitnie-turystyka-wojenna-to-glupie-ale-chetnych-nie-brakuje/em52zpt> [dostęp: 09.10.2023].

Dane kontaktowe

Magdalena Wawoczny, mawawoczny@gmail.com